

ten gevolge van de inundaties die nodig waren voor het ontzet van Leiden worden begroot op 6 miljoen pond, vier keer de jaaropbrengst van de gemene middelen in Holland!

Je zou ook kunnen betreuren dat in dit boek geen doorgaande reeksen zijn gepubliceerd over inkomsten en uitgaven van Holland in het behandelde tijdvak. In plaats daarvan staan in de tekst, en in een aantal tabellen, talrijke cijfers die de lezer niet altijd helpen het overzicht te bewaren. Maar de auteur zou kunnen tegenwerpen dat dergelijke reeksen al gepubliceerd zijn in het door Liesker en Fritschy bezorgde deel over de gewestelijke financiën van Holland in de reeks die het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis uitgeeft. Bovendien waren de openbare financiën in deze jaren dusdanig complex, dat zulke doorgaande reeksen allicht een al te overzichtelijk beeld zouden geven van wat in werkelijkheid een chaotische toestand was. Daarom moeten we misschien zwaarder tillen aan het feit dat dit boek op gespannen voet staat met een aantal artikelen die dezelfde Wantje Fritschy de afgelopen jaren heeft gepubliceerd over deze problematiek, zonder dat dit debat met zoveel woorden wordt gevoerd. In die artikelen lanceert Fritschy twee stellingen. De eerste is dat Tracy in zijn boek uit 1985 het belang van leningen sterk heeft overschat. Als er in de zestiende eeuw al een financiële revolutie plaatsvond, dan lag die eerder op het vlak van de belastingen dan op dat van de leningen. Die mening lijkt Tracy hier niet te bestrijden; hij lijkt fiscaliteit en schuldenlast als twee kanten van hetzelfde verhaal te beschouwen. De tweede stelling van Fritschy is dat het bovenal de organisatie van het gewest was, die voor financiële stabiliteit zorgde. Op dit punt presenteert Tracy een heel ander beeld. Hoewel hij zich, net als Fritschy, grotendeels verlaat op de resoluties van de Staten van Holland, is hij vooral onder de indruk van de zelfstandige lijn die de steden kozen, en van hun grote rol in het staatsvormingsproces. Zijn behandeling is, juist omdat hij niet alleen naar de cijfers kijkt, vooralsnog overtuigender.

De zestiende eeuw laten Nederlandse historici veelal links liggen, waardoor Engelse en Amerikaanse collega's er hun stempel op kunnen drukken. Met dit zorgvuldig gedocumenteerde en scherp doordachte boek heeft Tracy een trilogie voltooid die nog lang zal fungeren als de belangrijkste wegwijzer in deze fascinerende periode.

MAARTEN PRAK, UNIVERSITEIT UTRECHT

Bruyn Kops, Henriette de, *A Spirited Exchange. The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650* (The Northern World 32; Leiden en Boston: Brill, 2007, XIII + 372 blz., € 99,-, ISBN 978 90 04 16074 3).

Wijnimport uit Frankrijk lijkt opeens de best bestudeerde tak van handel in de tijd van de Republiek geworden. In 2006 en 2007 verschenen er twee proefschriften over, één van Anne Wegener Sleswijk over de achttiende eeuw en één van Henriette de Bruyn Kops over de eerste helft van de zeventiende eeuw, dat het onderwerp is van deze bespreking. Dat de wijnhandel belangrijk was voor de economie van de Republiek, werd al lang vermoed. Bepaalde onderdelen ervan, zoals Hollandse koopliedengemeenschappen in Frankrijk, werden eerder door Franse, Nederlandse en Amerikaanse historici onderzocht, onder wie De Bruyn Kops' promotor aan Georgetown University, James Collins. Wat tot nu toe ontbrak, waren meer omvattende analyses over de lange termijn. Eén van de problemen die het maken van zulke analyses bemoeilijken is het gemis aan grote, gemakkelijk toegankelijke hoeveelheden seriële data. Er is in de wijnhandel geen equivalent voor de Sonttolregisters of het VOC-archief. Voor de vroege zeventiende eeuw laat dit gemis zich nog sterker voelen dan voor de periode na 1700. De Bruyn Kops heeft haar beeld grotendeels moeten opbouwen uit verspreide gegevens in Nederlandse

en Franse notariële archieven. Daarnaast heeft ze prijscouranten geraadpleegd, belastinggegevens bestudeerd en havenregisters uit Nantes en Bordeaux gebruikt.

Een scherpe vraagstelling of theoretische invalshoek heeft het boek niet. De studie is meer een mengvorm van verschillende typen onderzoek: explorerend, toetsend en improviserend. De Bruyn Kops beschrijft wie de handelaars waren, gaat na in hoeverre ze in de lokale samenleving integreerden, onderzoekt de samenstelling en herkomst van de producten waarin ze handelden en probeert te achterhalen wat de aard en omvang van de afzetmarkt voor Franse wijn in de Republiek was. De periode 1600 tot 1650 is volgens haar interessant, omdat dit voor de wijnhandel een soort overgangperiode is geweest. Aan Franse kant verdrong Nantes La Rochelle als tweede uitvoerhaven na Bordeaux, aan Nederlandse kant streefde Rotterdam als importhaven voor wijn uit Frankrijk Middelburg en Dordrecht in betekenis voorbij (al bleef Amsterdam nog veruit aan de top). Geografisch fungeren Nantes en Rotterdam ook als focus van het boek.

De exploratie levert enkele interessante resultaten op. De Bruyn Kops laat zien dat de groei van de export van wijn en brandewijn uit de streek rond Nantes, die na 1620 versnelde, vooral te maken had met de opkomst van Rotterdam als centrum van brandewijnproductie en met investeringen van Rotterdamse ondernemers in de brandewijnproductie in Frankrijk. De wijn uit Nantes, die als inferieur gold, werd door Nederlanders ook wel 'verzoet' om de houdbaarheid te vergroten of vermengd met andere wijnen om deze te versterken. Verder toont De Bruyn Kops aan dat opvattingen van andere historici die over de Frans-Nederlandse handel in deze periode hebben geschreven, zoals Jules Mathorez, Jean Tanguy en Jonathan Israel, bij toetsing niet altijd blijken te kloppen, of althans genuanceerd dienen te worden. De Nederlandse koopliedengemeenschap in Nantes (die overigens zelden meer dan dertig handelaars tegelijk omvatte) leefde minder

gescheiden van de Franse samenleving dan tot nu toe werd gedacht. Sephardische Joden bleken veel flexibeler te zijn dan Israel vermoedde: ze investeerden niet alleen in *luxury trades* maar ook in *bulk trades*, waren zowel actief in Rotterdam en Nantes als Amsterdam en hielpen via Bayonne, Saint Jean-de-Luz en Hamburg mee Spaanse embargo's tegen de Republiek te omzeilen.

Het laatste hoofdstuk van het boek is, om het mild te zeggen, nogal fragmentarisch en geïmproviseerd van karakter. De auteur neemt hierin opeens een sprong van haar analyse van de wijnhandel uit Zuidwest Frankrijk tussen 1600 en 1650 naar uitspraken over het relatieve belang van de 'kustvaart' en de werking van de 'Dutch-Atlantic economy' en de internationale handel vanuit Nederland in het algemeen, zonder dat er veel structuur in zit, laat staan echt nieuw onderzoek. Van alles passeert de revue: schattingen van tijdgenoten over de omvang van de import uit Frankrijk, een schatting van Pieter de la Court over de beroepsbevolking van Holland uit 1662, citaten van de onvermijdelijke William Temple, wat cijfers over het percentage wijnen in de voorbijlandvaart, een tabel met de waarde van edelmetaal dat tussen 1613 en 1650 door de VOC naar Azië werd verscheept, een herberekening van een (vaker gebruikte) schatting uit 1634 over de waarde van de overzeese invoer in de Republiek, uitgesplitst naar herkomstgebied en een suggestieve cijferopstelling over het relatieve belang van drie regio's – 'the Baltic, Norway & Russia', 'Europe's Atlantic coast' en 'trans-oceanic' – in de totale overzeese import van de Republiek in de jaren dertig (waarbij stilzwijgend de complete handel op Spanje en het Middellandse Zeegebied bij de Atlantische kustvaart wordt gevoegd). De boodschap van dit schot hagel is, dat de intra-Europese vaart in deze tijd nog veel belangrijker was dan de intercontinentale en dat de verschillende onderdelen van het Nederlandse handelsnetwerk nauw met elkaar samenhangen, wat De Bruyn Kops probeert te visualiseren met het model van de bekende kubus van Rubik. Die boodschap zal op zich wel op

brede instemming kunnen rekenen. Economisch-historici denken tegenwoordig zelden dat de hele handel van de Republiek in de zeventiende eeuw om de VOC of de Oostzeevaart draaide. De wezenlijke vraag is, of alle onderdelen van het netwerk steeds even belangrijk waren (zoals het model van Rubiks kubus suggereert) en op welke manier de samenhang precies functioneerde (wat bij Rubiks kubus van buiten nu eenmaal niet is te zien).

De auteur had haar slothoofdstuk beter kunnen gebruiken om juist daarover iets te zeggen, met meer orde en precisie dan ze nu heeft gedaan. Ze had, kortom, beter een echte conclusie kunnen schrijven.

KAREL DAVIDS, VRIJE UNIVERSITEIT
AMSTERDAM

Wit, Annette de, ***Leven, werken en geloven in zeevarende gemeenschappen. Schiedam, Maassluis en Ter Heijde in de zeventiende eeuw*** (Dissertatie Leiden 2008; Amsterdam: Aksant, 2008, 375 blz., € 29,90, ISBN 978 90 5260 306 3).

Terwijl Britse en Amerikaanse historici zich al een aantal decennia bezighouden met arbeidsverdeling en familieverhoudingen in vroegmoderne zeevarende gemeenschappen, bleef het onderzoek over de Republiek een beetje achter. Er verschenen wel enige artikelen en enkele kleinere publicaties, maar uitgebreid onderzoek kwam er tot nu niet en dat is eigenlijk wel vreemd voor zo'n belangrijke vroegmoderne zeenatie. *Leven, werken en geloven in zeevarende gemeenschappen* van Annette de Wit is dan ook het eerste proefschrift over dit onderwerp en biedt een mooie mogelijkheid om een bijdrage te leveren aan recente debatten over maritieme samenlevingen en de impact op vrouwenarbeid en arbeidsverdeling.

Het onderzoek van De Wit concentreert zich op drie zeevarende gemeenschappen in de zeventiende eeuw: de kleine havenstad Schiedam, het

meer verstedelijkte vissersdorp Maassluis en het kustdorpje Ter Heijde. De keuze voor die plaatsen ligt voor de hand: het merendeel van de bevolking was in de zeventiende eeuw op een of andere manier betrokken bij de zeevaart. Daarnaast was er in deze steden veel bronnenmateriaal bewaard gebleven zodat De Wit zowel economische als sociale en juridische aspecten in haar onderzoek kon meenemen. Zo maakt ze gebruik van belastingkohieren, certificatieboeken, visserijarchieven, notariële stukken, rechtbankverslagen, kerkenraadnotulen en de archieven van allerlei plaatselijke instellingen. Het is duidelijk De Wits opzet om een totaalbeeld te krijgen van het leven en werken in zeevarende gemeenschappen. Ze doet dat soms op een originele manier, zoals in hoofdstuk twee als de auteur samen met de lezer een denkbeeldige wandeling door zeventiende-eeuws Schiedam, Maassluis en Ter Heijde maakt.

Het boek heeft een gedegen opzet. De eerste twee hoofdstukken zijn vooral inleidend. Hoofdstuk 1 start met een inleiding op de geschiedenis van de drie gemeenschappen, waarin de invloed van urbanisatie, ontwikkelingen in de scheepvaart, economische groei en oorlog op het dagelijkse bestaan aan bod komen. In de fictieve tour komt de lezer vervolgens meer te weten over de ruimtelijke indeling, de demografische patronen en de beroepsstructuur van Schiedam, Maassluis en Ter Heijde. Schiedam wordt getypeerd als *home port*, een gemeenschap waarin vraag en aanbod op de maritieme markt werd bepaald door lokale werkgevers en werknemers. Ongeveer een derde van de mannelijke beroepsbevolking was hier werkzaam op zee, voor de VOC, op de haringbuizen of op walvisvaarders. Nog een deel van de bevolking (het is onduidelijk hoe groot dat aandeel was) werkte aan wal voor de VOC, de WIC of bij de marine. Ter Heijde en Maassluis zijn eerder *occupational communities* te noemen, gemeenschappen waar de visserij als beroep het dagelijkse leven en werken van de bewoners bepaalde. Hier leefde rond 1680 meer dan 40 procent van de gezinshoofden van de visserij. De economische structuur van enerzijds